

dek óta már csak újraértékelésekre vállalkozó Kemény-kutatókat figyelmeztetni fogja, hogy korszerű Kemény-képünk kialakítása bizonyos alapmunkálatok (pl. a publicisztika kiadása, feldolgozása, a regények genezisének feltárása, a töredékek elemzése) nélkül

egyszerűen elképzelhetetlen. Kemény Zsigmond politikai és esztétikai tevékenységének, a magyar próza fejlődésében elfoglalt helyének tisztázása nélkül pedig az egész korszakról is csupán hiányos jellemzést adhatunk.

Rigó László

ADY ENDRE ÖSSZES PRÓZAI MŰVEI

5. köt. Újságcikkek, tanulmányok. Sajtó alá rendezte: Vezér Erzsébet. Bp. 1965. Akadémiai K. 455 l.

Az ÖPM negyedik kötetével zárult Ady váradai újságírói termése, s az ötödik kötet megnyitja a párizsi, majd a budapesti korszak cikkeinek sorát. A költő eszmevilága, életfelfogása, világnézete, hangja és stílusa fejlődik, de lényegében nem változik. Témáiban, problematikájában és szemléletmódjában azonban állandóan, időszakonként szinte ugrásszerűen gazdagodik, egyéni élményei, a történelmi viszonyok és a politikai események, a társadalmi helyzet alakulása szerint. Ady párizsi és pesti korszaka új, sokszor bonyolult feladatok elé állítja a kötetek szerkesztőit, mind a Függelékbe sorolandó névtelen, Ady-gyanús cikkek kiválasztásában és szerzőségük megokolásában, mind a jegyzetanyag összeállításában.

Az V. kötet Ady első párizsi évének publicisztikai termését gyűjti össze, 1904 februárjától 1905 januárjáig. Bár a köztudat az *Új versektől* (1906.) számítja az igazi Ady jelentkezését, a kötet versei már 1904 elején kezdtek sorjázni, nem sokkal Párizsba érkezése után. Ottani első évében kereshetjük tehát azokat az élményeket és hatásokat, amelyek lírai forradalmát kirobantották, emberi, művészi és eszmei fejlődését új korszakká érelték. Melyek voltak ezek? A Léda-szerelem és a beteljesülést megcsúfoló betegség tragikus tudata, az elébe táruló modern világ színes gazdagsága, a francia élet pezsgése, felszabadultsága, termékenyítő szellemi levegője, s gyötrő és lázító ellentétként: az onnan még sivárabbnak látott magyar valóság, a hazai közélet dühítő-kiábrándító kutyakomédiája. Mindez kibontakoztatta Adyban azokat a képességeket, amelyek már Váradon ott csíráztak és feszültek benne.

Ady emberi és költői érzésének folyamatát eddig általában lírájából kiemevezve követtük nyomon, pedig a verseknek érzelmi csomópontokba sűrített lírája csak hézagos képet ad a költő eszmevilágáról és belső fejlődéséről. Ady újságírói működése, körülbelül a tízes évek elejéig, szinte napról napra tükrözi, hogy mi hat rá, mi foglalkoztatja, lelkesíti vagy gyötri. E tekintetben különösen

érdekes korszak az első párizsi év. Bár Ady cikkeiből — a párizsi tudósításokból is — több válogatás jelent meg, nyilván teljességük hiánya miatt nem vállalkoztak még irodalomtörténészeink arra, hogy Ady lírájával egybevetve kifejtsek a párizsi út jelentőségét, elkészítsék és elmélyedően értékeljék szellemi és művészi mérlegét. Most azonban, az ÖPM ötödik kötetével, amely az *Új versek* költőjét megszüllő párizsi év élményvilágáról és hatásairól számol be a mindennapi újságírói munka részletességével és sokszor szinte naplószerű szubjektivitással, megnyílt rá a lehetőség, sőt e munka sürgető kötelességként áll kutatóink előtt.

Nem e recenzió feladata azonban, hogy — akár csak vázlatosan is — elvégezze ezt az elemzést. Csupán áttekintésül soroljuk fel azokat a lényegesebb motívumokat, amelyek az első párizsi év jelentőségét kiemelik, s élményvilágára és a belőlük született cikkekre különösen jellemzők.

Mindenekelőtt utalunk arra az Ady fejlődése szempontjából érdekes tényre, hogy a magyar vidék — tehát mint ő írja némi gúnynyal — a „falu” formálta fiatal újságíró Budapest átugrásával egyenesen Párizsba szökkent. A mellőzés sértődöttségében ez bizonyos elégtétel volt számára. Erre céloz egy későbbi önéletrajzában. „Budapestet sok affektálással lenéztem... Váradról egyenesen Párizsba vitt a sorsom... s így gyerekes elégtélelemre kikerülhettem Budapestet” (1913.). A hiányzó átmenet miatt a nagy ugrásra való felkészülés fokozott izgalommal tölti el. „Az agyam, a szívem nagy tervek kohója... Ki akarok rohanni a legzűgöbb életbe. Párizsba készülök. Megtermékenyülni” — írja a múlt számvetését a jövő terveit összegező búcsú cikkében (*Itthon vagyok*. 1903. nov. 26). Az utolsó szó fejezi ki, hogy érzett erőinek, képességeinek kiteljesedését várja Párizstól: a „csodát”, mint egy levélben írja Lédának. De nemcsak a szerelem vonzása és a Léda által külön varázst kapott Párizs érzelmi elragadtatása lobog benne. Az útra készülődve komoly, munkás programot ké-

szít, és Lédáékhoz írva pontosan megjelöli legfőbb célját: „Szándékom bizonyos távoli és magasabb nézőpontot kapnom Párizsban, hol dolgozni, írni, hazalátnom jobban és szabadabban lehet” (Vál. lev. 71.). Ady vára-kozása beteljesedik, s az ihlető és terméke-nyítő évek után, túl az ámulásokon — és a szerelem első bűvöletén — pályája és hírneve csúcspan bizonyos fölényrel és az öntudat józan számvetésével mondja önéletrajzában: „Úgy kellett történnie, hogy írói bátorságom igazolását megkapjam előbb Párizsban — s egy-két tragikus franciától —, mert a mester-ségemhez még mást nem tanítottatott el velem Párizs... Tanítóim nem voltak, nem volt tanítóokra szükségem, mert éltam s mert nagy-on éreztem az életet. Éreztem, akartam teljes egészében, hatványán” (1909.).

Ez a zseni-hangú vallomás a költő nyilatkozata. A művész azonban elválasztha-tatlan az embertől, az pedig hiába is tagadná Párizs gazdagító, átformáló hatását: tanús-kodik róla első ottani évének teljes újságírói termése, melyet az ÖPM ötödik kötete gyűjt össze, megörökítvén Ady élményanyagát, tapasztalatainak gazdagodását, szemléletének kitágulását és világnézeté szilárdulását, sok-irányú, szenvedélyes érdeklődését. Tehetsége, eredeti látása, munkaszemélye és becsvá-gya többnyire írói alkotássá tudta nemesíteni az újságírói sablonmunkát is.

A Párizs csodái előtt ámuló Ady érettségé-nek és újságírói tehetségének első bizonyítéka, hogy nem akarja „fölfedezni” a Fény Váro-sát; személyes vallomásai és lírai hangulatai az első lelkendező cikk után verssé kristályo-sodnak. Jól tudja azt is, hogy az újságírónak semmin sem szabad csodálkozni, ellágyulni: bizonyos tárgyilagos távolságtartásra és fö-lényre van szüksége. A Párizsba csöppent fiatal vidéki szerkesztő mindjárt olyan benn-fentes tájékozottsággal és kritikus fölényrel írja cikkeit, mint egy régi Párizs-járó publi-cista. Mellőzi a külsőségeket, és csak villanás-szerűen utal rájuk.

Milyen sarkkérdéseket lát meg és emel ki a kor francia problematikájából? A Dreyfus-ügy, az *Affaire* utóhullámai mellett elsősor-ban a haladás és a reakció küzdelmét, az állam és a katolikus egyház szétválásának eszmei és politikai előcsatározásait s a szabad gondolat szemléletének és szocializmus előretér-ését. Sokat foglalkoztatják azonban az erkölcsi megújulásra való törekvései jelei, a család válsága és megoldásának kísérletei, a gyerme-kek sorsa, jól látja, hogy az erkölcsi kérdések lényegükben szociális problémák, s ezek a társadalmi rendszerben, a gazdasági viszony-nyokban és az osztályellentétekben gyöke-reznek. A demokrácia, egyenlőség s szabad-ság vonzó jelszavai mögött ott kísért a roha-mosan fejlődő technikai civilizáció sok csábító lehetősége, s ezért az élet fő célja és mozgatója

a Pénz, amelynek démona nemcsak a monte-carli cikknek groteszk és tragikus képeiben tűnik fel, hanem Ady mindent-követelő élet-érzésének ekkor kitörő lírai lázadásában is.

Érdekes, sőt meglepő az a hangváltás vagy legalábbis módosulás, amelyet a szocia-lista mozgalomról írt cikkekben észlelünk, Váradhoz viszonyítva. Előbbi rokonszenvével ellentétben bizonyos kiábrándulással, sőt néha gúnnyal szól a szocialistákról. E vélemény-változás szokatlan tünet a világnézeti elvei-ben nem ingatag Adynál. Magyarázatot ad azonban az, hogy a cikkek a Budapesti Hir-lapban jelentek meg, névtelenül. (Az eddig mellőzött írásoknak a most szintén közzétett első párizsi notesz feljegyzései alapján való azonosítása és besorolása Ady életművébe a szerkesztő külön érdeme.) Ez a lap volt az első párizsi évben Ady legfőbb létalapja, s így — ha Léda mellett akart maradni egy dara-big — kénytelen volt Rákosiék szája íze sze-rint írni, bármennyire nem értett is egyet politikai és publicisztikai irányukkal. Meg-alkuvását keserűen panasolja is Bíró Lajos-nak. „Sohase voltam talán kétségesebb és nyugtalanabb lélek, mint most... Gyaláza-tosabb dolgokat művelek, [mint Halász La-jos]. Magamat folyton elnyomom. Alkuszom az írásaiban... a kenyeréért... Tudod, mi-lyen nehéz nekem a »B. H.« iskolája szerint dolgozni” (Vál. lev. 103). Az anyagi létérdek magában valószínűleg nem lett volna elég ahhoz, hogy ilyen megalkuvásra késztesse Adyt. Bizonyára az akkor győzelmesen előre-törő francia szocialista munkásmozgalom visszasságai, felemássága ábrándították ki őt némileg.

A kor világpolitikai eseményei közül az orosz-japán háború kap fontos helyet a tudósításokban, s mögöttük háttérbe szorul a francia-német viszony kérdése. Ady meg-látja a közeledés szándékának jelei ellenére mindjobban feszülő ellentéteket, amelyek-ben feltárulnak már az 1914-i világháború motívumai.

A francia társadalmi viszonyok és a poli-tika mellett természetesen főként a szellemi életre irányul Ady figyelme. Irodalom, szin-ház, képzőművészet: ezek a fő területei érdeklődésének. Többnyire persze csak másodkézből, a lapok híradásai nyomán vagy Léda közvetítésével tájékozódik, beszámolóiban azonban újságírói rutinjával szinte bennfentes hangot üt meg, mélyre hatoló elemző kész-ségével pedig többnyire sikerül a témának elvi gyökerét kibontania, úgyhogy írásai a publi-cisztika rangjára emelkednek. Adynak némi lebecsüléssel emlegetett „újságíró” műveltsé-gében nem az ismeretek mennyisége és rend-szeressége a fontos — bár cikkeinek témái, anyaga és utalásai igen sokrétű és szétágazó, eleven tájékozottságról vallanak —, hanem minősége s az a képesség, ahogy megragadja

mindenben a lényegét és beépíti a maga világgképének egészébe.

Összefoglalóan értékelve az első párizsi év szerepét és jelentőségét Ady fejlődésében, megállapíthatjuk, hogy bár Váradon is a legjobb magyar újságírók közé emelkedett, szemléletének és témakörének kitágulása Párizsban olyan képességeket szabadít föl benne, amelyek már a kibomló lángészre valának. Bölöni is így jellemzi újságírói munkáját. Egy ponton kell csak módosítani értékelését: ahol a cikkek önvallomások liráját emeli ki, s ebben az *Új versek* témáinak és hangulatainak prózai megfogalmazását látja. Véleményének alapja azonban a *Levelek Párizsból* c. posztumusz válogatás, amely valóban ilyen képet ad. Ha azonban Ady párizsi cikkszerzésének egészét nézzük, a személyes, lírai jelleg jobban feloldódik, elmosódik benne. Versmotívumok eléggé gyakran felbukkannak ugyan cikkeiben, de a lélek vallomásának azt a hőfokát, amely Agyból tüzel, csak a költészet öntőformái bírhatják el. Így is találunk azonban prózai írásaiban megjegyzéseket, felkiáltásokat, sóhajokat, amelyek vonzón személyessé teszik sorait, s fölfedezhetjük bennük egy-egy későbbi vers csíráját.

Ha Ady újságírói munkája egy idegen nyelv közegében, új környezetben, alig ismert, bonyolult viszonyok közt nem csekély nehézségekbe ütközött, térben és időben tőlünk egyaránt távoli világot megörökítő írásainak sajtó alá rendezése és jegyzetzése hasonlóképpen egyszerű és sokrétű feladat elé állította az V. kötet szerkesztőjét, Vezér Erzsébetet. De mint Ady, ő is fölényesen megbirkózott a nehézségekkel. Feltárt egy sereg eddig nem ismert vagy számba nem vett, névtelenül is hitelesnek tekinthető vagy legalábbis valószínűsíthető Ady-cikket – főként a Budapesti Hirlapból –, és gondos jegyzetekkel megvilágítja élményi hátterüket vagy forrásukat, tárgyi alapjukat, összefüggéseiket és személyi vonatkozásait, szertétagzó utalásait. Több mint egy fél századdal ezelőtti eseményekről, szereplőkről és viszonyokról lévén szó bennük, nemcsak lelkiismeretes szorgalomra és alaposágra volt szükség a magyarázó jegyzetek elkészítéséhez, hanem a század eleji Franciaország történelmének, társadalmi viszonyainak, politikai, gazdasági és szellemi életének, irodalmának, művészetének és mindenekelőtt sajtójának beható ismeretére is. Az alapvető ismereteken kívül pedig finom tájékozódó képesség és nyomozó szenvedély segíthet itt sikerhez. A szóban forgó ötödik kötet anyagának mintaszerű feldolgozása azért is fontos, mert ennek anyaga ad alapot a további kötetek párizsi cikkeinek megértéséhez, itt van az összefüggések kiindulópontja, a visszatérő témák szálait így tudjuk követni, e cikkek nyomán lehet föltárni Ady francia sajtóforrásait, ki-

tapasztalni munkamódszerét, stílusának jellegzetességeit és fogásait, amelyekre később is alkalmaz, s amelyekről a névtelen cikkekben is ráismerhetünk majd.

A III. kötetből kezdve követett módon két fő részre tagolódnak az anyag: a kétségtelen hiteles és a Függelékbe sorolt névtelen, kétséges, további elemzést, bizonyítást kívánó cikkekre. Kívülük a Jegyzetekbe ágyazva is találunk, többnyire részletesebb bizonyítás nélkül, rövidebb, Ady-nak tulajdonítható híreket, amelyek valamely más cikk tárgyához kapcsolódnak. (Ha már nem lehetett más betűtípussal szedni őket, célszerű lett volna idézőjel következtetés használatával is kiemelni őket a jegyzetszövegből.) Mivel ez a harmadik csoport szétszóródik s szinte eltűnik az apró betűs jegyzetekben, meglehetősen el-sikkadnak a valószínűsíthető Ady-írások számbavételekor. Ezen csak némiképpen segít az, hogy külön mutatójuk van. Jó volna a harmadik csoportot beolvasztani a Függelékbe.

Vezér Erzsébet tárgyi, személyi és stilisztikai érvekkel igyekszik bizonyítani a névtelen cikkek szerzőségét, általában megnyugtató módon. Egy-két esetben támad csak bizonyos kételyünk. A *párizsi vásár* (11. sz.) c. cikk például, mint jegyzete is említi, szokatlan tárgyú és hangú az Ady-írások közt. A párizsi tartózkodás második hónapjában készült tudósítás, ha valóban Adyé is, nem mutat jóformán semmi egyéni jelleget, s nyilván a vásár katalógusa és újságcikkek nyomán készült, talán Diósi Ödön vagy Léda segítségével. Csak némi valószínűséget lát a szerkesztő a *Francia spirituszták* c. cikkben is (325. l.). Még egy hír szerzősége látszik bizonytalan: *Diáktüntetés Párizsban* (359.). E rövid, meglehetősen jellegtelen cikkekcskék stílárison alapon valóban nehezen azonosíthatók, mert rendszerint francia lapok híreinek átültetései. Közlésüket csak a lehető teljesség szempontja és igénye okolja meg, eredetiséget, önálló gondolatot, Adyra jellemző vonást csak ritkán találunk bennük. Vezér Erzsébet éber nyomozással igyekezett felkutatni és föltárni Ady sajtóforrásait, de néhány hetes párizsi kutatómunka nem elegendő ehhez, és nincs is arányban az idő- és energia-befektetés a várható eredménnyel. A Jegyzetekben sokszor közli a témát adó francia cikk szövegét, magyar fordításával együtt, s ezzel tanulságos tájékoztatást nyújt Ady érdeklődéséről és a felhasznált francia lapokról.

Ami a jegyzetapparátust illeti, érdemes összehasonlítani az ÖPM első öt kötetét. A jegyzeteknek a szöveghez mért aránya kb. ez: I.: 6%, II.: 10%, III.: 65%, IV.: 70%, V.: 50%. A harmadik kötetben megugró arány jelzi a módszerbeli és minőségi változást. A III–IV. kötet jegyzeteinek részletesező alaposágához képest az V. bizonyos vissza-

esést mutat. Ez meglepő és sajnálatos, hiszen a francia tárgyú cikkek idegen területre viszik az olvasót, s így megértésük, háttérüknek és vonatkozásaiknak megvilágítása még bővebb magyarázatot, még sokoldalúbb adatközlést kívánna. Igaz viszont az is, hogy itt a szerkesztő is kevésbé ismert területen mozog, s a lexikális adatok és az összefüggések felkutatása sok utánajárást kíván, néha pedig — itthoni lehetőségeink közt — megoldhatatlan feladat. Nyilván ez magyarázza a párizsi cikkek szűkebb jegyzetelését a váradi kötetekhez képest. A szerkesztő elismerésre méltó szorgalommal és leleménnyel kutatta fel a cikkekben szereplő egykorú személyekre, eseményekre vonatkozó adatokat, s ahol lehetett, kinyomozta a francia lapforrásokat. Fel-tár és megmagyaráz összefüggéseket, utal más, hasonló tárgyú vagy motívumú cik-kekre, sőt versekre és novellákra is, de gyak-ran megalkuvásra kényszerült, megfelelő for-rásmunka híján. Lehet, hogy Vezér Erzsébet fölősegesnek, túlmagyarázásnak érezte olyan adatok és részletek közlését, amelyeket a művelt olvasónak „illik” tudnia, vagy pedig könnyen megtalálhatja őket kézikönyvekben, lexikonokban. Elvben helyesnek látszik ez, de gondoljunk arra, hogy m a g y a r forrás-munkák, különösen a hozzáférhető újabb ki-adványok nem igazíthatnak el bennünket olyan részletekben, amelyekről egy hat év-

tizeddel ezelőtti francia tárgyú újság-cikkekben még természetes magától értődés-sel irt Ady, az akkori művelt magyar olvasó tájékozottságára számítva. Ezek azonban ma már jórészt csak holt nevek, üres adatok és ködös események a mi számunkra. Ném-csak az érdeklődő olvasóktól, de még Ady-kutatóktól sem lehet megkívánni, hogy töké-letesen eligazodjanak a század eleji Párizs és Franciaország társadalmi, politikai és művelődési viszonyaiban, jól ismerjék a kor szereplőit, s tisztán lássák az akkori történelmi ösz-szefüggéseket. Azt sem érezném helyesnek, ha az olvasó lépten-nyomon arra kényszer-ülne, hogy lexikonhoz nyúljon, vagy ha mindig előző kötetekre utálnának vissza a jegyzetek. Mivel egy kötetben belül sok ismét-lődő név és adat van, s lehetetlen minden elő-fordulásukról magyarázni őket, az volna cél-szerű megoldás, ha a névmutatóban dőlt szám jelölné azt a helyet, ahol az illető sze-mélyről a legbővebb, leghelyesebb felvilá-gosítás található. Kívánatos volna emellett egy olyan jegyzetszótár is, amely tömören megmagyarázná a gyakrabban említett ese-ményeket, fogalmakat, idegen szavakat, lex-i-kális adatokat stb. Minden kötet legyen jegy-zetek tekintetében lehetőleg önálló és kerek egység. A szerkesztésnek olyan elvi kérdése ez amelynek eldöntése igen fontos a további kötetek szempontjából.

Kovalovszky Miklós

KOMLÓS ALADÁR: GYULAITÓL A MARXISTA KRITIKÁIG

(A magyar irodalmi kritika hét évtizede). Bp. 1966. MTA Irodalomtörténeti Intézete — Akadémiai K. 306 l. (Irodalomtörténeti Könyvtár, 18.)

A magyar irodalmi kritika nem alakult ki oly gyors mértékben, mint amilyen hirtelen virágbaszókkent a XVIII. és XIX. század fordulóján a magyar nyelvű szépirodalom. A felvilágosodás és reformkor művészi alkotásainak kritikáit a különbözőképpen felfogott nemzeti célok megvalósításának vagy meg nem valósításának elismerése, illetőleg számonkérése jellemezte. Igen-igen kevés volt azoknak a kritikusoknak és esztétáknak a száma, akik az alkotásokkal foglalkozó írásaikban az írói célkitűzés vizsgálatán kívül a megvalósulás esztétikai eredményeit is fel-mérték. A reformkor második periódusában némi változás már észlelhető: a társadalmi és politikai nézőpontú bírálat mellett fokoza-tosan előtérbe lépett a mondanivaló művészi megformálásának, az írói eszközök, stílus-irányok jelentkezésének vizsgálata és elemzé-se. E kibontakozáshoz tartozik az a tény is, hogy ebben a korszakban léptek túl az élet-rajz-lexikonok adatfelsorolásán, és Toldy

Ferenc kezdeményezésére megindult az iro-dalom történetének vizsgálata is.

Társadalmunk és politikai múltunk sajátos helyzetéből fakadt, hogy a forradalom leveré-sét követő időszakban nemcsak a reformkor célkitűzési terelődtek más irányba, hanem a politikai célokkal együtt vagy sokszor azt megelőzve más tájakra fordultak az új irodalmi alkotások is. A Petőfi fémjelzte költészet, a Szigligeti által képviselt népszim-mű, az Eötvös alkotta regénytípus a törté-nelmi forduló után több-kevesebb nyíltsággal a megkérdőjelezett módszerek sorába került. Az új irodalmi célkitűzések a szűkre szorult politikai horizonton még alig-alig bontakoz-hattak ki, az ocsúdás még csak a fájdalom és a rezignáció hangjait tette szabaddá. Ebben a periódusban az irodalmi kritika előbb találta meg önmagát, mint maga a szépirodalom. A korábbi évtizedek irodalmá-nak értékelése, az akkor tört út mérlegének megvonása szinte megelőzte az írók meg-